

---

 aula Joaquim Molas

Biblioteca Museu Víctor Balaguer

Les tendències del present:

nous enfocaments

transcripció de la ponència de Josep Anton Fernàndez

15 de maig de 2015

Biblioteca Museu Víctor Balaguer

Vilanova i la Geltrú

Moltes gràcies per la presentació, i moltes gràcies també als organitzadors per la seva invitació a parlar-vos avui.

Us he d'advertir que la meva presentació no serà tan bona com les dues que m'han precedit, que eren realment extraordinàries, i després, també, que he canviat el títol perquè després de donar-hi moltes voltes vaig decidir que potser no era tan interessant parlar dels enfocaments intel·lectuals, que tampoc estava en condicions de fer una exposició sistemàtica sobre aquest tema, sinó més aviat de l'elefant a l'assalt que abans, a la seva presentació, Josep Maria Domingo ha esmentat. I és que sense estudiants no hi ha estudis.

El que volia fer avui és parlar, fonamentalment, de la rellevància social de la disciplina en termes tant de com la definim com de com es configura en la docència. Per tant, tres punts de partida: en primer lloc, permeteu-me que qüestionï el títol de la jornada. I és que els estudis literaris no han existit sempre, i això les dues presentacions anteriors ja ho han demostrat; no han existit sempre, i menys els catalans. I això el que em planteja és la idea de contingència, la contingència de les disciplines acadèmiques; els estudis literaris, en tant que construcció social, com qualsevol disciplina, poden aparèixer, poden desaparèixer, podien haver estat diferents i poden canviar.

El segon punt de partida. En els últims cinquanta anys, internacionalment, en els estudis literaris hi ha dos fets crucials en la seva evolució; un és la presència de la teoria, que ha proporcionat un metadiscurs que l'acosta al pensament; el segon és l'emergència dels estudis culturals, que apareixen, com sabeu, a finals dels anys 60 a la Universitat de Birmingham, i després es van estenent pel món anglosaxó. Els estudis culturals ens empenyen a veure la literatura no com un fenomen autònom, desvinculat de determinacions econòmiques, socials o institucionals, sinó com a part de la cultura, i per tant ens aboquen a un enfocament interdisciplinari.

Els enfocaments recents, en aquests últims cinquanta anys, crec que són conseqüència de la dialèctica que s'estableix entre aquests dos fets, i d'aquí surten la desconstrucció, els estudis de gènere i sexualitat, el feminisme, la crítica psicoanalítica, amb les seves diferents orientacions, el postcolonialisme, els estudis sobre ciutat i territori, els estudis sobre cultura i emocions... El

que tenen en comú és la importància de l'anàlisi de les subjectivitats i les identitats, la materialitat i les condicions institucionals.

Tercer punt de partida, que crec que no és gens controvertit, precisament perquè les disciplines acadèmiques són contingents no tenen lliure punt, sinó que estan arrelades a un context social i institucional. Conseqüència, crec que tampoc gens controvertida d'aquest fet no gens controvertit, és que si les disciplines acadèmiques estan encara ancorades a les seves determinacions socials i institucionals, el fet mateix de la seva pròpia contingència és important que la comunitat científica que forma cada disciplina es preocupi de poder donar resposta a les demandes que es deriven d'aquestes determinacions socials i institucionals. En altres paraules i per fer-ho més senzill: una disciplina acadèmica ha de ser rellevant dins del seu context social.

Quines serien les nostres determinacions socials i institucionals? Crec que seria més o menys això: d'una banda, l'estudi de la llengua i la literatura catalanes com l'experiència d'una minoria política, d'una llengua i una cultura minoritzades, i de l'altra, la globalització de la catalanística.

Per entendre fins a quin punt l'experiència de la llengua i la literatura catalanes com a disciplina és de cultura minoritzada, mirem les dades de consum cultural, que ens situen en marc de referència totalment minoritari; només us donaré aquesta: el 16,2% de la població lleix en català a Catalunya, la meitat dels catalanoparlants i el 10% dels castellanoparlants. Altres dades del consum popular en altres àmbits no són gaire millors. Si les contrastem amb la situació l'ensenyament del català al món i aquí també surten coses interessants: més de 150 universitats, a 33 països, i més de 6000 estudiants l'any 2013, mentre que, a Catalunya i a les Illes Balears uns 1200 estudiants matriculats a les llicenciatures de Filologia Catalana o Llengua i Literatura Catalanes pels volts de 2012-2013 —i això no inclou les universitats Rovira i Virgili, la d'Alacant i la de València, ja que no hi ha dades, però tampoc ho farien créixer gaire—. Evidentment els estudiants a l'estranger no estan fent un Grau de Llengua i Literatura Catalanes, però tenint en compte les nostres dimensions com a llengua i com a disciplina crec que és una dada que hem de tenir en compte.

Última dada, i aquesta és la més important de totes, i és que tenim una nova realitat en lingüística. Segons aquestes dades d'usos lingüístics del 2013, el 57,6% de les persones que a Catalunya saben parlar català no el tenen com a llengua inicial; i el 26,7% dels parlants habituals de català no el tenen com a llengua inicial; i aquesta és una dada extraordinàriament important, perquè ens planteja preguntes sobre la dimensió social de la disciplina que són molt més determinants que la qüestió de les sortides professionals. Per tant, aquestes dades ens mostren que tenim un problema, i el problema és que hem d'explicar la nostra literatura i la cultura alhora, perquè, de fet, som els mateixos els qui no ho fem, a un públic local.

I al públic global, com ho fem? Des de quin punt? Des de fa uns anys hi ha hagut un debat sobre la crisi de les Filologies i sobre l'ensenyament de la literatura a Secundària, i crec que en aquest debat sobre la Secundària el que es veu és, sobretot, un gran desconcert, i en els informes és molt evident, perquè s'hi analitza el marc legal però, a les conclusions, es diu que

el marc legal no és el causant d'aquesta situació. Crec que la situació que tenim a la Secundària i a la universitat alguna cosa té a veure amb les dades de consum cultural que hem vist abans, i són les dades que ens demostren la complexitat cultural i demogràfica de la nostra societat, i no les podem obviar, perquè ens diuen alguna cosa de l'experiència dels estudiants.

Podríem fer una justificació utilitarista de l'ensenyament de la literatura, i aquest és un manifest que va sortir el 2004, que parla de la importància de d'ensenyar literatura perquè és un bon punt de partida per entendre, escriure, llegir i parlar i de manera autònoma. Però alguna cosa més hi ha d'haver a l'ensenyament de la literatura; la literatura proporciona alguna cosa més que saber llegir, escriure i conèixer l'entorn. I penso que el problema que té aquesta justificació utilitarista és que redueix la vasta complexitat de la formació literària dels estudiants.

Tenint en compte aquestes dades de consum cultural, crec que ens hauríem de plantejar la possibilitat que una part molt important de la població, i sobretot els estudiants que haurien de tenir i no tenim, tinguin una experiència d'alienació respecte dels textos literaris, en general, i en particular dels textos literaris catalans, que els semblin alguna cosa —i perdoneu el culturisme— «marciana». Crec que aquesta experiència d'alienació, de veure la literatura catalana com una cosa marciana és més important que els possibles dèficits de formació o d'expressió que puguin tenir els estudiants.

D'altra banda, tenim un univers d'aprovació que és reaci al nostre —diuen els especialistes en màrqueting—, que cada vegada més està format per estudiants que són neoparlants o nouvinguts —estem parlant de dades de l'enquesta d'usos lingüístics—, i aquests estudiants tenen una necessitat important de curar-se del passat per projectar-se cap al futur.

El que voldria proposar avui és de fer, en alemany, que és una llengua que no conec, un *gedankenexperiment*, un experiment mental: què passaria si poséssim al centre aquesta experiència, al centre de la discussió sobre la definició i els paràmetres d'aquesta disciplina. Què passaria si posem l'experiència als nous parlants. I aquí em plantejo dos objectius: el primer és engegar una conversa sobre la disciplina des d'una posició excèntrica, és a dir, descentrar la disciplina per fer-la pensar, per forçar-la a pensar de maneres imaginatives i productives, i en segon lloc, repensar la disciplina a partir d'aquestes condicions dels estudis literaris en els últims cinquanta anys, una teoria amb una vocació interdisciplinària, i buscar la rellevància.

Comencem parlant de la interdisciplinarietat i les seves conseqüències, tant pel que fa al saber —potser millor que coneixement— i a la identitat; potser hi haurà persones del públic a qui no agradarà gaire el que diré; demano disculpes. Provenim d'una tradició filològica que participava d'una epistemologia que aspirava a la completesa del coneixement que produïa, a una comprensió plena dels seus objectes; en història seria, per exemple, allò de la «història total», que no vol deixar cap fil deslligat. Aquesta tradició filològica configura la disciplina, en el nostre cas la filologia catalana, que era vista, i es veia a si mateixa, com el canal de les essències de la identitat catalana. Aquesta tradició s'ha acabat concretant en una partició del coneixement en compartiments estancs, que és la falsa dicotomia de llengua o literatura —«tu

de què ets, de llengua o de literatura?»—, o la resistència a estudiar altres formes de producció cultural, com el cinema, s'ha concretat en una impermeabilitat en l'estructuració teòrica, i en l'historicisme com a ideologia estructuradora que redueix la interpretació a una contextualització suposadament neutra. Així, la dependència d'un pensament basada en la idea d'excepcionalitat cultural catalana: nosaltres, perquè som una «cosa rara», no podem fer-nos segons quines preguntes.

Però aquí parlarem d'una altra crisi, de la crisi general de les filologies no només aquí, no només la nostra: a tota Europa, segurament, les filologies s'estaran extingint. Però també perquè aquest paradigma es basa en uns postulats que les ciències socials i les humanitats, en general, ens han abandonat fa molt de temps, i també per la mateixa complexitat i diversitat de la societat catalana. Crec que ens convindria una perspectiva interdisciplinària que ens proporcionés una visió una mica més rica de l'estat social i cultural, que ens reconnectés a la tradició humanística —això és important— i que connectés, explícitament, l'estudi de la cultura i literatura catalanes amb els grans debats que s'estan produint al món. Però això té conseqüències: amb aquesta mirada interdisciplinària, satisfem el que s'espera d'una disciplina humanística d'actualitat, s'espera, entre d'altres coses, els projectes europeus. Aquest projecte —introduir una mirada interdisciplinària— no només suposa legitimar la literatura i la cultura catalanes i la disciplina que les estudia, sinó també fer comprensible aquest objecte, aquesta cultura, a uns ulls aliens, i això, inevitablement, comporta l'alienació de la pròpia mirada, perquè si tu vols fer comprensible un objecte a algú que no l'entén t'has de posar als seus ulls, i això comporta posar-se als ulls de l'altre.

Si les ideologies al voltant de la tradició filològica catalana recolzen la fantasia de plenitud, la mirada interdisciplinària comporta la impossibilitat d'un tancament de la mirada i de la concepció de l'objecte d'estudi, que ha de romandre necessàriament obert, i per tant l'acceptació de la incompletesa i la parcialitat del saber i del coneixement que produeix. La mirada interdisciplinària no pot ser mai plena perquè ens convoca a anar a l'encontre d'un «altre», i aquí m'estic referint a un autor que sé que el Josep Maria Domingo s'estima molt, Michel de Certeau, quan parla del document històric com «un altre» que disloca la subjectivitat de l'investigador, i és el que permet la paràbola de l'investigador. Aquest «altre» és, d'entrada, la mateixa cultura catalana, la mateixa dictadura catalana; per exemple, les pràctiques culturals que ens resulten incomprensibles perquè s'escapen de l'ús majoritari, o el text literari no canònic, o aspectes de la literatura catalana que no entren dintre de les categories «llengua» o «literatura», però que hi dialoguen, o l'excés de sentit del text canònic un cop el poses en contacte amb un determinat discurs teòric.

Com a professors, considerem que la nostra tasca és fer comprensible la cultura catalana als nostres estudiants, però adoptar la mirada interdisciplinària, que ens permetrà fer-ho, requereix anar en contra d'aquest «altre», i això comporta sortir de la nostra zona de confort i alienar la nostra pròpia mirada, és a dir, desnaturalitzar-la.

És clar que la interdisciplinarietat no es limita a allò abstracte, sinó que es concreta en el treball a l'aula, i això vol dir el treball de determinades competències, i per això voldria fer una mica d'èmfasi per les competències transversals; i és que no només es tracta de

transmetre uns continguts sobre literatura catalana als nostres estudiants, sinó que, a més a més, hauríem de contribuir a la seva formació global; hauríem d'arribar a identificar l'aprenentatge de la llengua, la literatura i la cultura catalanes amb l'accés a unes competències que permeten a l'estudiant integrar i connectar elements disperss i diversos. Per què? Doncs perquè, parlar de competències, d'entrada, és parlar de quina mena de disciplina volem; no és això que ens imposen des de la Unió Europea, va molt més enllà, és de quina disciplina estic parlant, cap a on volem que vagi la disciplina, què volem que sàpiguen i sàpiguen fer els nostres estudiants, quina mena de graduats volem produir. L'èmfasi seria integrar i connectar, perquè en el nostre món l'accés a la informació és molt fàcil, no cal fer cap esforç especial per accedir a la informació; el que compta és la capacitat d'establir connexions, d'integrar elements desconnectats. I les competències transversals proporcionen als estudiants els instruments teòrics, crítics i analítics que els permetran establir connexions entre diferents aspectes de la cultura catalana, entre aquests i aspectes d'altres realitats culturals, i integrar elements distants o clarament desconnectats entre ells, i formular preguntes de recerca rellevants.

I insisteixo a aclarir l'últim punt de formular preguntes de recerca rellevants; una col·lega que jo estimo molt, i que admiro molt, que és una catedràtica, en aquests moments, a la Universitat de Nova York, fins fa uns anys a la Universitat de Londres, la Jo Labanyi, gran especialista en segle XIX, diu que la teoria no és altra cosa que la capacitat de formular preguntes de recerca rellevants.

Passem al següent punt, al segon dels tres que vull exposar, que té a veure amb la pluralitat d'enfocaments teòrics i metodològics de la formulació de l'objecte d'estudi, perquè, com veurem, posar al centre l'experiència d'algú que no té la cultura catalana com a pròpia, o no s'hi identifica, obliga a reformular l'objecte d'estudi. Penso que seria bona idea plantejar l'estudi de la literatura catalana no com un conjunt d'objectes comprensibles només des d'un punt de vista formal o històric, sinó també com a pràctiques culturals integrades en contextos més amplis i en relació amb altres menes de pràctiques culturals; a un altre nivell, però molts medievalistes ja ho estan fent quan parlen, per exemple, de medicina. Això requereix una pluralitat d'enfocaments teòrics i metodològics que ens permetin comprendre aspectes institucionals, ideològics i simbòlics de diversos àmbits; per exemple, la construcció de les subjectivitats, les identitats col·lectives, el cost i els efectes, les dinàmiques institucionals.

Per arribar aquí, segurament és necessari superar la falsa dicotomia entre llengua i literatura. En les discussions sobre literatura a l'Ensenyament Secundari —si ens mirem els textos d'aquests debats— crida l'atenció l'èmfasi en aquesta narració entre llengua i literatura, que es percep com a subordinació, i qui està subordinada és la literatura respecte la llengua. Però a la pràctica, a les llicenciatures de Filologia Catalana, en realitat tenen llengua o literatura, que és una dicotomia absurda, i crec que es pot trencar mitjançant la introducció dels estudis culturals, és a dir, considerar la llengua i la literatura catalanes com a pràctiques culturals, i amb un èmfasi a la integració de les diferents disciplines que tenim. Perquè, és clar, quan parlem de Filologia Catalana, anem des de la lingüística computacional fins a l'estudi del gènere en la literatura postmoderna; i com un estudiant pot fer sentit d'aquesta enorme distància entre objectes tan diferents? Els hauríem d'ajudar d'alguna manera.

Segon error: en Roger ens parlava de l'historicisme. Crec que hauríem d'arribar més enllà de l'historicisme; quan els especialistes estrangers se sobten d'aquesta presència de l'historicisme, realment és perquè epistemològicament els sobta completament, no ho poden entendre. Crec que l'historicisme, tal com s'ha acostumat a practicar en alguns casos, amaga un discurs teòric feble i una baixa capacitat de formular preguntes de recerca, i d'establir connexions amb altres àmbits de les humanitats i les ciències socials. Mercè Picornell, de la Universitat de les Illes, diu que la identificació entre l'ensenyament de la literatura i la història literària és conseqüència de la naturalització de la contextualització històrica com una manera més de llegir els textos. Si vols llegir els textos d'una altra manera no queda més remei que posar les cartes sobre la taula i dir cap a on vas, mentre que la contextualització històrica gaudeix d'aquesta suposada normalitat.

En tercer lloc, posar l'experiència dels nous parlants al centre, perquè no és una experiència minoritària, com hem vist. I s'hauria d'incorporar als discursos i a la pràctica de la disciplina; no ens podem adreçar a un públic tan divers com el nostre com si estigués format, encara, per parlants nadius i catalans de tota la vida: els nostres triants ja no són així, i cada vegada seran menys així. I això canvia la manera de plantejar la docència, de concebre la relació amb els objectes d'estudi i definir-los, i de reflexionar sobre la nostra activitat acadèmica. Caldria redefinir l'objecte d'estudi i repensar la disciplina perquè donés compte de la diversitat interna de la societat catalana, i proporcionar un ancoratge en la història del país; quan parlo d'un ancoratge en la història del país penso, per exemple, en el discurs d'ingrés a l'Institut d'Estudis Catalans de Salvador Cardús, «Tres metàfores per pensar un país amb futur», on parla de convertir la immigració en un lloc de memòria. En un país on a finals del segle XX el 75% de la població tenia un origen immigrant, potser la immigració hauria de formar part dels discursos, perquè és aquest ancoratge al passat el que permet una projecció cap al futur. I això requereix qüestionar els implícits, els donats per descomptat, els «tu ja m'entens», perquè aquestes coses no són res més que uns particulars de la cultura tradicional del catalanisme, que no necessàriament són compartits o coneguts per tothom.

Per acabar, el tercer element d'aquest experiment mental que us proposava seria passar d'un paradigma legitimador a un paradigma conscient. La Filologia Catalana era una disciplina que participava activament en els processos de construcció i legitimació d'una identitat catalana, com ha explicat en Roger abans; però aquest rol, en el món d'avui, ja no se sustenta. El nostre paper hauria de ser l'anàlisi típica de les identitats; si el que volem és reproduir els nostres estudis, jo tinc molt clar que és el camí: el nostre camí és reproduir els estudis. El nostre objectiu hauria de fer comprensibles la literatura i la cultura catalanes a uns ulls aliens, que són el mateix públic majoritari que dèiem abans, i això comporta l'alienació; cal, doncs, descentrar-se i anar-se a trobar als marges. Per tant, no es tractaria d'adoptar un paradigma hedonístic on la dislocació, la controvèrsia i el desacord són les condicions de possibilitat, és a dir, on, per definició, no estem tots d'acord; on, per definició, no fem el mateix; on, per definició, ens discutim. Per això parlem d'enfrontar experiències; i crec que com a definició d'aquest paradigma hedonístic caldria descentrar les posicions tradicionalment centrals i privilegiar les posicions excèntriques. Per exemple, estudiar la literatura del jo des del punt de

vista de l'estudi cultural de les emocions —cosa que s'està fent molt ara, tant a França com als Estats Units—, o bé estudiar el Modernisme des de l'arquitectura.

El que penso és que dintre d'aquest experiment mental, del que es tractaria és de construir el nostre objecte d'estudi de la literatura i la cultura catalanes de manera que no sigui només comprensible des dels paràmetres historicistes de l'antiga filologia catalana, i que ens permeti establir connexions amb altres àmbits de les humanitats i les ciències socials, i treballar cap a la universalització del punt de vista de la cultura catalana. Una posició minoritària o subordinada com és la nostra —i no ens enganyem: la nostra posició és minoritària i subordinada— comporta l'estigma de la particularitat; quantes vegades no ens han dit «aldeanos», quantes vegades no presentes un projecte de recerca i et diuen: «és que com que és sobre català... és molt limitat», quantes vegades no ens han dit tot això? I és que totes les minories, i els catalans, de moment, som minoria, tenen un accés difícil a un punt de vista universal, i l'emancipació requereix un punt de vista universal sobre la cultura. Quan parlo d'universal el que no vull dir és que tinguem una cultura universal, autors universals, textos universals o continguts universals; el que no estic dient és que Espriu és un autor súper universal i que Ramon Llull és un autor súper universal: no estic dient això; el que estic dient, més aviat, és que allò universal és allò particular universalitzat a través de la intervenció d'un determinat punt de vista. I per nosaltres hi ha moltíssim en joc.

La posició subordinada, social i institucional, dels nostres estudis i de la nostra disciplina ens obliga a uns estudis que es puguin adreçar a uns ulls diversos i heterogenis que no necessàriament s'hi identifiquen, i aquesta identificació s'ha de construir. Però hem de sortir nosaltres a buscar uns estudiants potencials que no senten o no tenen la cultura catalana com a pròpia, i això requereix no pressuposar unes identifications amb la cultura catalana que no existeixen o que ens redueixen, sinó construir unes identifications amb l'objectiu d'estudi de la nostra disciplina que ens permetin reproduir-lo. És a dir, no podem seguir amb la idea de la Filologia Catalana com a «gran» de la identitat catalana i dels nostres orígens, amb aquesta idea de la identitat catalana com a símbol i de la Filologia Catalana com a sagrada, i del filòleg com a sacerdot de la llengua. No podem seguir amb aquestes idees.

El corollari de l'experiment mental seria aquest: passar de la Filologia Catalana com a disciplina que parla dels nostres orígens als Estudis Catalans, jo proposo, com a disciplina que posa en dubte la mateixa idea de la unitat; no posa en qüestió els nostres orígens, posa en qüestió la idea de l'origen. I aquí a qui tinc en ment és Michel Foucault i el seu assaig «Nietzsche, la genealogia, la història». I aleshores podríem definir els Estudis Catalans com una art de perdre, de perdre coses: la idea de perdre els orígens, de renunciar a la fantasia d'una comprensió plena, completa i estable de la cultura, de renunciar a la mirada pròpia i a la zona de confort, molt probablement es percebrà com una pèrdua en diversos sentits; entre altres es pot veure com una pèrdua de cohesió disciplinària, però aquesta cohesió és imaginària, no és altra cosa que l'efecte d'una conversa com la que tindrem després. I si parlem de pèrdues, parlem de dols, i la idea de dol li escau bastant a la societat d'avui; la mateixa condició de contingència de la nostra disciplina implica la certesa de la pèrdua i el canvi. Hem viscut una sèrie de canvis que són socials, demogràfics, culturals, tecnològics, institucionals..., que potser no ens agraden, però no els podem negar, i això suposa reconèixer

les pèrdues: la pèrdua d'un projecte acadèmic internacional per a alguns, d'una determinada idea del que són els estudis literaris per a altres, d'una idea del que es considera coneixement legítim o de literatura, o d'unes expectatives pel que fa als estudiants que haurien de saber què s'ha de fer; i, per a tots, suposo, del paper de la literatura catalana en la seva pròpia societat. Si la nostra disciplina vol fer passes endavant, crec que és essencial que faci algun d'aquests volts.

L'èmfasi en allò aliè que comporta la interdisciplinarietat es pot veure com una despolitització, també, en una disciplina acostumada a centrar-se en el mateix, és a dir, a definir la catalanitat i a preservar-la. I aquesta despolitització seria equivalent a una pèrdua d'identitat intolerable en una forma sotmesa a la nació i a la subordinació. Qui perd els orígens no perd la seva identitat; que us ho expliquin totes les persones d'origen immigrant que eren a la via catalana, o a la V, que n'hi havia moltes; totes aquestes persones potser van perdre els orígens, però no la identitat.

I és que, com diu un autor que m'agrada molt en un llibre fantàstic sobre l'obsessió de Darwin amb els cucs de terra, «el dol és un procés de separació que allibera energies amagades»; i, en el nostre cas, alliberar energies amagades no només vol dir assegurar la mateixa reproducció de la disciplina, sinó assolir una certa posició hegemònica en tant que disciplina que interpreta la cultura catalana.

Moltes gràcies.